

UNIVERSITATEA „BABEȘ - BOLYAI”
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „PROF. DR. ISIDOR
TODORAN”

BIZANȚUL ȘI ITALIA

**ISTORIA DOMINAȚIEI BIZANTINE ÎN ITALIA,
DE LA JUSTINIAN LA CAROL CEL MARE**

(Rezumatul lucrării de doctorat)

Coordonator științific,

Pr. Prof-univ. Dr. IOAN VASILE LEB

Doctorand,

LAURIAN COSMIN RUS

CLUJ - NAPOCA

2011

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	4
Introducere.....	10
1. Restauratio Imperii.....	26
1.1. Noua politică bizantină.....	26
1.2. Armata bizantină în secolul al VI-lea.....	31
1.3. Recucerirea Africii.....	40
1.4. Italia justiniană.....	44
1.4.1. <i>Recapitularea marilor evenimente</i>	44
1.4.2. <i>Primul război cu goții</i>	48
1.4.3. <i>Al doilea război cu goții</i>	54
1.4.4. <i>Al treilea război cu goții</i>	58
1.4.5. <i>Italia în timpul administrației justiniene</i>	62
1.4.6. <i>Schisma celor Trei Capitale</i>	67
1.5. Recucerirea Spaniei vizigote.....	88
2. Italia romanorum et langobardorum.....	95
2.1. Preliminarii.....	95
2.1.1. <i>Originea longobarzilor</i>	95
2.1.2. <i>Invazia longobardă și diviziunea Italiei</i>	98
2.2. Italia în timpul papei Grigorie cel Mare.....	111
2.2.1. <i>Profilul papei Grigorie cel Mare</i>	111
2.2.2. <i>Politica europeană a papei Grigorie cel Mare</i>	117
2.2.3. <i>Papa Grigorie cel Mare și „Terra mea”</i>	121
2.2.4. <i>Conflictul papei Grigorie cu Biserica din Constantinopol</i>	126
2.3. Regatul longobard în secolul al VI-lea.....	133
2.4. Roma și Constantinopolul în fața monotelismului.....	140
3. Restitutio in Occidente imperio.....	164
3.1. Introducere în epoca lui Carol cel Mare.....	164
3.1.1. <i>Galia Merovingiană</i>	164

3.1.2. <i>De la merovingieni la carolingieni</i>	171
3.1.3. <i>Finis regni Langobardum</i>	177
3.2. Carolingienii și bizantinii la sfârșitul secolului al VIII-lea.....	184
3.2.1. <i>Logodna Rotrudei</i>	184
3.2.2. <i>Iconoclasmul, francii și bizantinii</i>	189
3.2.3. <i>Papalitatea între regii franci și împărații bizantini</i>	210
3.3. Noul Imperiu și Bizanțul.....	220
3.3.1. <i>Încoronarea din anul 800</i>	220
3.3.2. <i>Planul de căsătorie cu împărăteasa Irina</i>	222
3.3.3. <i>Carol cel Mare și Nikeforos</i>	224
3.3.4. <i>Răsărit și Apus în timpul lui Mihai I</i>	228
4. Moștenirea bizantină în Italia.....	231
4.1. <i>Basilica San Marco din Veneția</i>	231
4.2. <i>Formă și culoare în Ravenna bizantină</i>	241
4.3. <i>Dialectul griko</i>	259
Concluzie: Despre un posibil rol al Bizanțului	270
Bibliografie	273
Anexe	290

Cuvinte cheie: Bizanț, recucerire, ostrogoți, Justinian cel Mare, Italia bizantină, longobarzi, papalitate, Constantinopol, Roma, Carol cel Mare, Veneția, Ravenna, dialectul griko.

Bizanțul a înfățișat lumii o imagine ce continuă și astăzi, după multe sute de ani, să fascineze. Sfânt bizantin, cult bizantin, artă bizantină și fast bizantin sunt elemente ce compun tabloul pe care Bizanțul l-a lăsat moștenire lumii și istoriei, o imagine a simbolurilor, a simplității și a rafinamentului, ce a ajuns să-i uimească pe însăși creatorii ei.

Sub imperiul celor arătate mai sus, credem că ar fi de neînțeles călătorul care, în drum prin Istanbulul de azi, n-ar încerca emoția unei întoarceri în timp, în spațiul spiritual care a făcut odinioară gloria acestui oraș. Un oraș? Mai mult decât un oraș – o lume. Se spunea, exagerând desigur, dar și aceasta nu fără un temei real, că în orașul de pe Bosfor se găseau două treimi din bogăția întregii lumi, lume ce trebuia să-și gestioneze existența cu ceea ce mai rămăsese în urma acestei împărțiri. Și totuși, chiar dacă istoria a consemnat și acea fatală zi de marți, 29 mai 1453, putem afirma cu tărie că Bizanțul continuă să trăiască și în zilele noastre prin ceea ce a lăsat moștenire: Ortodoxie, precepte de viață, arhitectură, pictură, aspirație spre frumos și multe altele. Și poate aceasta este vina pe care istoria și posteritatea întregă o aruncă asupra *slujitorilor profetului*, și anume aceea de a fi întrerupt Bizanțul din săvârșirea liturghiei lumii; dar cum nici o liturghie nu poate rămâne neterminată, Bizanțul își continuă și astăzi misiunea spirituală și civilizatoare.

Comorile bizantine ce se păstrează cu precădere în Italia, ne îndreptătesc să credem că Bizanțul n-a însemnat doar ceea ce ne-am obișnuit să numim în istorie, *Imperiul de Răsărit*. Adevărul este că latura occidentală a Bizanțului nu prea ne este cunoscută, pentru că ne-am obișnuit ca atunci când vorbim despre Imperiul Bizantin să ne referim strict la partea lui orientală. Și nu este greșit, pentru că forțele vitale ale Imperiului erau concentrate în Răsărit, dar este o viziune incompletă. Astăzi, lumea orientală a Bizanțului trăiește o altă formă de existență. Locurile unde altă dată bizantini trăiau și făureau opere monumentale, care și astăzi produc vibrații adânci în sufletele noastre, sunt acum părți integrante ale unor state otomane; iar dominația păgână a știrbit sau chiar a distrus frumusețea minunilor bizantine. De aceea, pentru a ne face o imagine

despre cum a fost lumea bizantină sau pentru a gusta puțin din farmecul Bizanțului de altădată, trebuie în mod obligatoriu să luăm în discuție Italia.

Lucrarea cu titlul: *Bizanțul și Italia. Istoria dominației bizantine în Italia de la Justinian la Carol cel Mare*, alcătuită ca teză de doctorat sub îndrumarea Pr. Prof. Dr. Ioan Vasile Leb și-a propus să exploreze un important segment al istoriei bizantine, profund neglijat în literatura românească de specialitate, perioadă ce a jucat un rol de prim ordin în ceea ce privește istoria și construcția Europei.

Chiar dacă a fost concepută ca o lucrare cu caracter unilateral, axându-se doar pe probleme de istorie, studiul de față nu a neglijat nici chestiuni de teologie prezente în epocă, și nici elementele de artă sau de arhitectură bisericească. Din dorința de a aduce un plus de înțelegere în ceea ce privește subiectul dat, s-a făcut apel și la studiile venite din domenii precum numismatica, antropologia, literatura, etnologia sau lingvistica. Nu au fost uitate nici detaliile de ordin geografic, indispensabile oricărui studiu de istorie, detalii ce au fost inserate în toate părțile lucrării.

În conformitate cu normele metodologice din domeniul istoriei bizantine, am folosit numirile grecești și latine, excepție făcând cazurile când în limba română exista un nume deja încetățenit.

În structura compozițională a lucrării se pot distinge patru capitole, fiecare având o problematică clară, distinctă, dar care nu poate fi privită decât într-o interdependență cu celelalte părți. Luând în considerare faptul că cea mai mare parte a vieții și activității împăratului Justinian (527-565) a stat sub semnul refacerii vechiului Imperiu roman, am considerat potrivit ca primul capitol să fie dedicat în exclusivitate relațiilor dintre Constantinopol și *pars Occidentis*, în perioada mai sus amintită. După ce au fost prezentate expedițiile militare din Africa, Italia și Spania, s-a făcut o radiografie a situației Italiei în timpul administrației bizantine. Nu au fost neglijate nici aspectele de ordin bisericesc, primul capitol încheindu-se tocmai cu prezentarea unui episod tensionat dintre Roma și Constantinopol: Schisma celor trei capitole.

Capitolul al doilea înfățișează situația Italiei, aflată sub dominație imperială, în timpul invaziei longobarde. După ce s-a făcut un excurs despre originea longobarzilor și despre condițiile venirii lor în Italia, s-a trecut la prezentarea relațiilor dintre cei patru factori care au dominat viața politică, militară și culturală a Italiei sfârșitului de secol VI

și începutul secolului următor: Imperiul bizantin, papalitatea, regatul longobard și grupările autonome independente. Dat fiind faptul că în această perioadă asistăm la o creștere a puterii papale, începând cu pontificatul papei Grigorie cel Mare (590-604), se impunea cu necesitate descrierea relațiilor dintre pontificele roman și autoritatea imperială de la Constantinopol, relații ce vor exercita o influență de prim ordin asupra vieții Europei din acea perioadă.

În secolul al VIII-lea situația s-a schimbat, locul regatului longobard fiind luat de un regat mult mai puternic și mult mai bine organizat, care va da o lovitură serioasă stăpânirii bizantine din Italia: Regnum Francorum. Tocmai aceasta este tema capitolului al treilea, parte ce ne înfățișează un Imperiu Bizantin atacat din toate părțile și incapabil în a mai apăra marea moștenire lăsată de împăratul Justinian cel Mare. După ce s-a făcut o introducere în epoca lui Carol cel Mare, s-a trecut la prezentarea relațiilor dintre papalitate și cele două mari puteri politice ale vremii: Bizanțul, pe de-o parte, și regatul franc de cealaltă parte. Din cauza relațiilor încordate dintre Roma și Bizanț, generate în mare măsură de iconoclastism și de problema Iliricului, papalitatea se va distanța de Constantinopol și se va apropia din ce în ce mai mult de regii francii, ceea ce va aduce schimbări profunde în viața europeană a secolului al VIII-lea. După sucombarea regatului longobard din anul 774, Italia bizantină va însemna doar Calabria, Salento și Sicilia.

Cu toate acestea, lumea Bizanțului este încă prezentă în Italia de astăzi. Ar fi suficient să ne gândim la biserica San Marco din Veneția sau la San Vitale din Ravenna, pentru a arăta că tezaurul bizantin s-a păstrat în Italia mai bine ca oriunde. Pentru completarea imaginii, bisericile San Apollinare in Classe și San Apollinare il Nuovo din Ravenna, sunt alte referințe obligatorii. Apoi, multe sfinte moaște și multe manuscrise și icoane au părăsit pentru totdeauna *pars Orientis* pentru a lua calea Apusului, ca urmare a cruciadelor, dar mai ales în urma cuceririlor otomane. Tocmai aceasta este tema ultimului capitol, care ține să arate că cea mai mare parte a moștenirii bizantine s-a păstrat în Italia. Și aceasta pentru că spațiul italian a reușit cel mai bine să conserve tezaurul bizantin. Motivul: Italia a fost mult mai ferită de invaziile păgâne decât lumea orientală. Demn de remarcat este și dialectul griko, o apariție aparte în peisajul dialectal italian, idiom ce seamănă izbitor de bine cu limba neogreacă, vorbit și astăzi de aproape 54000 de italieni din Salento și Calabria, dovadă clară a supraviețuirii lumii bizantine în această parte de lume.

Așadar, cine vrea să știe cum a fost lumea Bizanțului, trebuie în mod obligatoriu să aibă în vedere Italia. Comorile bizantine din Italia, fie că ne referim la cele arhitecturale, fie că le luăm în discuție pe cele lingvistice, țin să ne arate că împărăția basileilor a durat mai mult de o mie de ani, iar bizantinologia nu este nicidecum o disciplină de arhivă, ci un organism viu.

În ceea ce privește redactarea lucrării, am socotit că o cercetare atentă a izvoarelor existente se impune cu necesitate, analiză fără de care ne-ar fi cu neputință să avem o viziune corectă și completă în ceea ce privește subiectul tratat.

La capitolul surse scrise, am folosit în primul rând scrierile istorice, anele, capitularele și cornicile publicate în colecțiile *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, *Monumenta Germaniae Historica* și *Annali d'Italia*, ultima purtând semnătura Ludovico Antonio Muratori.

N-au fost uitate nici operele din domeniul hagiografiei, fără de care, evul mediu, fie că luăm în discuție Orientul sau Occidentul Europei, nu poate fi conceput.

Sursele juridice, compuse din legi și diplome, coroborate cu corespondența împăraților, a papilor și a regilor din secolele VI-IX, publicate în colecțiile *Patrologia Graeca* și *Patrologia Latina*, se constituie în alte izvoare scrise, ce ne dau informații prețioase și precise în ceea ce privește istoria mentalităților .

Desigur, sursele teologice, fie că ne referim la tratate de doctrină creștină, fie că luăm în discuție scrierile liturgice, sunt alte referințe obligatorii ale studiului de față. Tot în această categorie se includ și actele Sinoadelor ecumenice și a celor locale, consemnate în colecția *Sacrorum Conciliorum*, grație muncii lui Joannes Dominicus Mansi, și în *Histoire des Conciles*, prin strădania savanților Hefele și Leclercq.

Una dintre principalele surse folosite a fost Istoria războaielor, scrisă de sirianul Procopius de Cezareea, martor ocular al luptelor duse de bizantini în Italia, la mijlocul secolului al VI-lea. Din acest motiv, informațiile consemnate de Procopius în opera sa istorică au o valoare de prim ordin. Totuși, Procopius a avut grijă să adune între copertile Istoriei secrete, toate bârfele Constantinopolului, ce-i denigrează aspru pe cei mai de seamă oameni ai Imperiului bizantin din prima jumătate a secolului al VI-lea, cu precădere pe cuplul imperial Justinian și Teodora. Studiul de față va folosi și

informațiile Istoriei secrete, însă doar judecate în lumina celorlalte scrieri ale lui Procopius sau ale altor scriitori bizantini.

Pentru detaliile de ordin militar ale vremurilor amintite, *Strategikon*-ul împăratului Mauricius și *Epitoma rei militaris* a lui Flavius Vegetius Renatus, s-au dovedit a fi indispensabile.

Un alt document valoros al perioadei lui Justinian, folosit în studiul de față, este edictul imperial numit *Pragmatica sanctio* sau *De Metaxa*, promulgat de împăratul de la Constantinopol 13 august 554, prin care s-a instituit legal stăpânire bizantină în Italia.

Chiar dacă de multe ori contestată, *Cronografia* lui Teofan, cronicar bizantin născut la Constantinopol, este principalul izvor pentru lumea Bizanțului secolelor al VII-lea și al VIII-lea.

Pentru prima jumătate a secolului al VI-lea foarte importante s-au dovedit a fi consemnările ilirului Marcellinus Comes, cancelarul lui Justinian, cronicar despre care nu știm aproape nimic, în urma lui rămânând o singură operă: *Chronicon*.

Scriitorul Victor Tununensis aduce informații prețioase cu privire la disputa iscată în jurul celor Trei Capitate, grație lucrării sale *Cronografia*, o operă ce prezintă detaliat starea teologiei africane de la mijlocul secolului al VI-lea.

Liber Pontificalis aduce un plus de lumină în ceea ce privește viața și activitatea papilor, oferindu-ne de altfel, și informații prețioase cu privire la disputele teologice dintre împăratul Justinian cel Mare și pontifii romani. Referințele venite din partea *Historiae de vitis pontificum Romanorum*, scrisă de Anastasius Bibliothecarius se dovedesc a fi, la acest capitol, deosebit de prețioase.

În completarea informațiilor consemnate de cronicarul nord-african Victor Tununensis, pot fi aduse și scrierile teologice sau epistolele teologului Facundus episcop de Hermiana, opere ce aduc un plus de înțelegere vizavi de reacția Bisericii africane în fața politicii religioase a împăratului de la Constantinopol.

Deosebit de prețioasă s-a dovedit a fi și *Istoria* lui Agatias Scolasticul, un oriental din Asia Mică, provincie ce a dat civilizației bizantine mulți medici, arhitecți și istorici, ce au sporit cu toții bunăstarea și prestigiul Împărăției Romeilor.

Lumea longobarzilor ar fi cu neputință de conceput fără mărturiile istoricului Paul Diaconul, un nobil longobard ce a vreme îndelungată și la curtea lui Carol cel Mare, după ce Italia a fost cucerită de regatul franc în anul 774. Lucrarea prezintă odiseea longobarzilor, veniți, după mai multe pelegrinări prin Europa, în Italia, unde au întemeiat un puternic regat. Pe lângă informațiile deosebit de importante despre longobarzi, pe care *Historia Langobardorum* le consemnează, opera lui Paul Diaconul ne dă valoroase referințe despre Imperiul Bizantin, despre franci, dar și despre papalitate.

Pontificatul papei Grigorie cel Mare este un capitol aparte în istoria și construcția Europei, drept pentru care operele sale teologice, dar și scrisorile sale, trimise celor mai importanți lideri spirituali și politici ai bătrânului continent, au fost frecvent citate în studiul de față.

În vederea dobândirii unei înțelegeri cât mai bune a epocii lui Carol cel Mare, operele lui Eginhardus se constituie în izvorul principal al acestei perioade, iar pentru completarea imaginii analelele și cronicile aevi Carolini se dovedesc a fi alte referințe obligatorii.

Pentru a avea o imagine și mai precisă în ceea ce privește subiectul dat, am apelat și la sursele nescrise ale istoriei medievale, cum ar fi numismatica, toponimia, epigrafia sau arheologia. Importanța studierii și folosirii acestor izvoare este una de prim ordin atunci când luăm în discuție evul mediu european.

La capitolul opere consultate am inclus mai multe studii și articole, scrise în limbile italiană, engleză, greacă, franceză, spaniolă, dar și în limba română, studii care vin să dea un plus de înțelegere în ceea ce privește problema tratată. Pentru această categorie, am acordat o atenție sporită literaturii de specialitate de limbă italiană, literatură neglijată de multe ori în spațiul istoriografic românesc. Astfel, în această categorie au fost incluse lucrări ce poartă semnătura unor erudiți istorici și bizantinologi italieni din trecut cum ar fi Cesare Balbo, Giuseppe Cappelletti, Francesco di Manzano, Jean Charles Sismondi, dar și din vremurile mai noi, ca Alessandro Barbero, Giulio D'Onofrio, R. Cessi, Claudio Rendina, Luigi Salvatorelli, Indro Montanelli, Roberto Gervaso, Giorgio Ravagnani, Nicola Bergamo și mulți, mulți alții. Pentru completarea imaginii am folosit și articolele unor istorici englezi, americani, francezi și greci apărute în reviste de specialitate, cum ar fi: *The English Historical Review*, *Speculum*,

Cambridge Medieval History, Dumbarton Oaks Papers, Dumbarton Oaks Research, Journal of the American Oriental Society, Historical Essays, The Journal of the Society of Architectural Historians. Dintre semnatarii articolelor merită amintiți: John Meyendorff, M. V. Anastos, Robert P. Bergman, Norman H. Baynes, Francois Dvornik și Dimitri Oblensky. Desigur, lista ar putea fi mult mai lungă.

Ar fi fost cu neputință să nu fi cercetat și operele marilor istorici români, care chiar dacă nu s-au aplecat îndeaproape asupra subiectului pe care studiul de față l-a abordat, au consemnat în operele lor informații prețioase, care au îmbogățit cercetarea de față. Aș vrea să-i amintesc mai ales pe Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brăteanu, Nicolae Bănescu, Stelian Brezeanu sau Emanoil Băbuș.

Așa cum era firesc, cele mai recente cercetări despre Italia bizantină aparțin lumii istoriografice italiene, atât prin aparițiile în volum, cât și prin articolele publicate în reviste de specialitate, cum ar fi *Πορφύρα*, *Τάγματα*, *Basileia* și *Ravennantica*.

Țin să precizez că unul dintre motivele pentru care am ales acest subiect, este pasiunea pentru istoria și spiritualitatea Bizanțului, precum și dragostea față de cultura și civilizația Italiei. Cel de-al doilea motiv care a stat la baza întocmirii acestei lucrări este acela de a aduce un mic aport, atât cât este posibil, în câmpul bizantinologiei, abordând un subiect nou. Am ales acest subiect din dorința de a face cunoscută lumea occidentală a Imperiului Bizantin, un Imperiu care vreme de unsprezece secole a supraviețuit pe hotarul dintre Orient și Occident, rezistând loviturilor venite când din partea unuia, când din partea celuilalt, deși și-a îndeplinit față de amândouă misiunea istorică și civilizatoare.

Grație deschiderii culturale de care ne bucurăm în ultimele decenii, ne-am învățat să nu mai privim Bizanțul ca pe un *dark ages*, ce a trăit o *storia dei secoli bui*. Bizanțul descoperirilor vremurilor din urmă, chiar dacă strălucitor și fastuos, nu se arată ca o împărăție a straturilor înalte, ci mai degrabă ca o structură a profunzimilor și a temeliilor, fără de care Europa mileniului trei nu poate fi concepută.

Cu toate acestea, vreme de secole, împărăției creștine i s-au aplicat, cu răutate și cu nedreptate, tot felul de etichete, cu inscripții peiorative, uitându-se că Bizanțul a știut dintotdeauna să scrie și să citească, să promulge legi, să construiască biserici unice și să creeze opere nemuritoare. Glasurile operelor plăsmuite de scriitorii bizantini sunt

întotdeauna frumoase și emoționante, producând totodată ecouri profunde în sufletele oamenilor zilelor noastre.

Sub imperiul celor arătate mai sus, studiul de față și-a propus să exploreze un important segment al istoriei și construcției Europei, înfățișând o latură mai puțin cunoscută a Imperiului Romeilor, și anume cea occidentală. Chiar dacă nu a avut vigoarea celei orientale, lumea occidentală a Bizanțului a reușit să rămână în istorie mai ales prin longevitate, bine știut fiind faptul că în părțile Levantului, împărăția basileilor a fost de mult alungată de păgâni.

Studierea acestor aspecte de istorie bizantină, se impun cu necesitate astăzi, când Orientul și Occidentul Europei se vor a fi tot mai aproape, în contextul Uniunii europene, și când popoarelor ortodoxe de pe bătrânul continent li s-a recunoscut și acceptat vocația lor europeană. O mai bună cunoaștere a istoriei ideii de Europa, a istoriei mentalităților și comportamentelor, ar trasa într-o altă manieră relațiile dintre popoarele europene.

Socotim lucrarea de față un început în ceea ce privește necesitatea studierii acestor aspecte ale istoriei Bizanțului, fără a avea însă pretenția că am epuizat toate aspectele legate de acest subiect, aceasta putându-se constitui, pe viitor, într-o temă ce poate și trebuie tratată și mai în profunzime.

Bibliografie

Izvoare

1. ADRIANUS I, *Epistola LI*, P.L. vol. 098, col. 0280C-0283B.
2. ADRIANUS I, *Epistola LIV*, P.L. vol. 098, col. 0288B-0291C.
3. ADRIANUS I, *Epistola LVI. Ad Constantinum et Irenem*, P.L. vol. 096, col. 1215-1233C.
4. ADRIANUS I, *Epistola LX*, P.L., vol. 098, col. 0304B-0307A.
5. AGAPETUS I, *Epistola prima ad Justinianum*, P.L. vol. 066, col. 0037-0038C.
6. AGATHIAE MYRINAEI, *Historiarum, Libri quinque*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1828.
7. AGATHIAS MYRINAEUS, *Historiarum libri quinque*, P.G. vol. 88, col. 1268-1610.

8. AGATHO PAPA, *Epistola prima ad Augustos Imperatores*, P.L. vol. 087, col. 1161-1213B.
9. AGATHO PAPA, *Epistola III ad Augustos Imperatores*, P.L. vol. 087, col. 1215-1229A.
10. ALCUINUS, *Contra Elipandum*, P.L. vol. 101, col. 0231A-0271.
11. ALCUINUS, *Epistola XXXVII*, P.L. vol. 100, col. 0196-0198.
12. ALCUINUS, *Epistola XLIII*, P.L. vol. 100, col. 0207-0210.
13. ALCUINUS, *Epistola LXXXII*, P.L. vol. 100, col. 0266-0269.
14. ALCUINUS, *Epistola XCV*, P.L. vol. 100, col. 0300-0303.
15. ALCUINUS, *Epistola CXXVII*, P.L. vol. 100, col. 0363.
16. ALCUINUS, *Epistola Albin magistri ad Gislam et Richtrudam*, P.L. vol. 100, col. 0740C- 0744C.
17. ALCUINUS, *In Evangelium Joannis*, P.L. vol. 100, col. 0743-1008B.
18. AMMIANUS MARCELLINUS, *The Roman History*, translated by B.A. Yonge, Henry Bohn, York Street, Covent Garden, Londra, 1862.
19. ANASTASIA AUGUSTA, *Exemplum epistolae Anastasiae ad Hormisdam*, P.L. vol. 063, col. 0451D-0452A.
20. ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS, *Historia de vitis pontificum Romanorum*, P.L. vol. 128, COL. 0009-1403.
21. ANDREAS BERGOMATIS, *Chronicon*, P.L. 151, col. 1265-1278.
22. *ANNALES EINSIDLENSES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus III, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1839.
23. *ANNALES GUELFERRYANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
24. *ANNALES IUVAVENSES MAIORES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
25. *ANNALES IUVAVENSES MINORES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
26. *ANNALES LAUBACENSES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
27. *ANNALES LAURISSENSIS*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
28. *ANNALES LAURISSENSIS MINORES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
29. *ANNALES LEODIENSES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus IV, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1841.
30. *ANNALES METTENSES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
31. *ANNALES MOSELLANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus XVI, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1858.
32. *ANNALES NAZARIANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
33. *ANNALES OTTENBURANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus V, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1864.
34. *ANNALES PETAVIANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
35. *ANNALES SALISBURGENSIS*, Monumenta Germaniae Historica, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
36. *ANNALES SANCTI AMANDI*, Monumenta Germaniae Historica, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.

37. *ANNALES SANCTI EMMERAMMI RATISPONENSIS MAIORES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
38. *ANNALES SANGALLENSIS BALUZII*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
39. *ANNALES SANGALLENSIS MAIORES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
40. *ANNALES TILIANI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
41. *ANNALES XANTENSES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus II, Verlag Karl W. Hiersemann, Hannoverae, 1829.
42. *ANNALIUM LAURESHAMENSIIUM PARS ALTERA*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
43. ANONYMUS, *Gesta Regum Francorum*, Patrologia Latina, P.L., vol. 096, col. 1421-1466C.
44. AUCTOR INCERTUS, *Chronologia Gothicorum Regum*, P.L. vol. 083, col. 1115-1118D.
45. AUCTOR INCERTUS, *Historia miscella*, P.L. vol. 095, col. 0743-1144B.
46. AUCTOR INCERTUS, *Historia Romanorum Pontificum, usque ad AD 1191*, P.L. vol. 213, col. 0987-1040D.
47. AUCTOR INCERTUS, *Synopsis Chronica Annorum VIII*, P.L. vol. 067, col. 0851-0854C.
48. AUCTOR INCERTUS, *Sancti Gregorii papae I vita, ex ejus potissimum scriptis recens adornata*, P.L. vol. 075, col. 0241-0462B.
49. AUCTORE ANONYMO, *Genealogia Karoli Magni*, Patrologia Latina, P.L. vol. 098, col. 1409-1410.
50. AUDOENUS ROTHOMAGENSIS, *Vita Sancti Eligii*, P.L. vol. 087, col. 0477-0593.
51. AUGUSTIN, *La Cité de Dieu*, volume I, traduction du latin de Louis Moreau, Éditions du Seuil, Paris, 1994.
52. AVITURS VIENNENSIS EPISCOPUS, *Ad Clodoveum Regem*, P.L., vol.71, col. 1154A-1154C.
53. BOETHIUS, *Mângâierile filosofiei*, Părinți și Scriitori Bisericești, traducere de David Popescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
54. BONIFACIUS I, *Epistola*, P.L. vol. 130, col. 1165B.
55. *CAPITULARE FRANCOFURTENSE*, Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio III. Concilia, Tomi II, pars I, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae et Lipsiae, 1926.
56. CAROLUS MAGNUS, *Epistola prima ad Offam regem Merciorum*, P.L. vol. 097, col. 0893A-0893C.
57. CAROLUS MAGNUS, *Epistola VIII. Ad Leonem III papam*, P.L.vol. 098, col. 0907C-0909C.
58. CAROLUS MAGNUS, *Epistola XVII. Ad Pippinum filium, Regem Italiae*, P.L. vol. 098, col. 0920A-0921A.
59. CAROLUS MAGNUS, *Fragmentum adversus Sinleum*, vol. 089, col. 1263D-1264D.
60. CAROLUS MAGNUS, *Privilegia*, P.L. vol. 097, col. 0913-0914B.
61. CASSIODORUS VIVARIENSIS ABBAS, *Variarum Libri Duodecim*, P.L. vol. 069, col. 0501-0880C.
62. CHILPERICUS II FRANCORUM, *Diploma*, P.L. vol. 88, col. 1124B-1124C.

63. *CHRONICON MOISSIACENSE*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
64. CLODOVEUS I FRANCORUM, *Diploma*, P.L. vol. 071, col. 1158C-1159A.
65. CLOTARIUS I FRANCORUM, *Constitutio generalis*, P.L. vol. 072, col. 1119B-1121A.
66. COLUMBANUS HIBERNUS, *Epistola CXXVII*, P.L. vol. 077, col. 1061B-1066B.
67. DAGOBERTUS I FRANCORUM, *Praeceptiones ecclesiasticae*, P.L. vol. 80, col. 0499A- 0502A.
68. DI MANZANO, Francesco, *Annali del Friuli*, volume I, Tipografia di Trombetti – Murero, Udine, 1858.
69. *EDICTUS ROTHARI*, Monumenta Germaniae Historica, tomus IIII, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1868.
70. EGINHARDUS, *Annales Regni Francorum Orientalis*, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1891.
71. EGINHARDUS, *Vita Caroli Magni*, P.L. vol. 097, col. 0025-0063.
72. *EINHARDI ANNALES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
73. EINHARDI, *Fuldensis Annales*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
74. EINHARDI, *Vita Karoli Imperatoris*, Monumenta Germaniae Historica, tomus II, Verlag Karl W. Hiersemann, Hannoverae, 1829.
75. EINHARDO, *Annales Regni Francorum Orientalis*, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1891.
76. ERCHEMBERTUS CASSINENSIS MONACHUS, *Historia Longobardorum*, Patrologia Latina, P.L. vol. 129, col. 0745-0782D.
77. FACUNDUS HERMIANENSIS, *Contra Mocianum*, P.L. vol. 067, col. 0853-0867.
78. FACUNDUS HERMIANENSIS, *Pro defensione trium capitulorum*, P.L. vol. 067, col. 0527-0851.
79. FLAVI VEGETI RENATI, *Epitoma rei militaris*, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Editio Altera, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1885.
80. FREDEGARIUS SCHOLASTICUS BURGUNDIAE, *Historia Francorum epitomata*, P.L., vol. 071, col. 0573B-0604C.
81. *GESTORUM PONTIFICUM ROMANORUM*, vol. I, Libri Pontificalis, Monumenta Germaniae Historica, apud Weidmannos, Berolini, 1898.
82. GREGORIUS I, *Ad universos episcopos*, P.L. vol. 077, col. 0592A-0594B.
83. GREGORIUS I, *Appendix*, P.L. vol. 077, col. 1327-1352B.
84. GREGORIUS I, *Comentarii in librum I Regum*, P.L. vol. 076, col. 0017-0468B.
85. GREGORIUS I, *Concordia testimoniorum S. Scripturae*, P.L. vol. 079, col. 0659-0678C.
86. GREGORIUS I, *Epistola prima. Ad universos episcopos Siciliae*, P.L. vol. 077, col. 0441A-0443B.
87. GREGORIUS I, *Epistola II. Ad Constantinum episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0669B-0670B.
88. GREGORIUS I, *Epistola III. Ad Constantinum episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0670C-0671B.
89. GREGORIUS I, *Epistola IV. Ad Theodolindam reginam*, P.L. vol. 077, col. -0671C-0672B.

90. GREGORIUS I, *Epistola V. Ad Brunichildem reginam*, P.L. vol. 077, col. 0796C-0797C.
91. GREGORIUS I, *Epistola VI. Ad Childebertum regem*, P.L. vol. 077, col. 0797C-0799A.
92. GREGORIUS I, *Epistola VI. Ad Neapolitanos*, P.L. vol. 077, col. 0542A-0543A.
93. GREGORIUS I, *Epistola XI. Ad Ioannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0732C-0733B.
94. GREGORIUS I, *Epistola XIV. Ad Demetrium episcopum Neapolitanum*, P.L. vol. 077, col. 0459B-0460A.
95. GREGORIUS I, *Epistola XV. Ad Ioannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0735A-0736B.
96. GREGORIUS I, *Epistola XV. Ad Ioannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0807B-0808B.
97. GREGORIUS I, *Epistola XVIII. Ad Ioannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0738B-0743C.
98. GREGORIUS I, *Epistola XIX. Ad Sabinianum diaconum*, P.L. vol. 077, col. 0743C-0744C.
99. GREGORIUS I, *Epistola XXI. Ad Constantinam Augustam*, P.L. vol. 077, col. 0748A-0751A.
100. GREGORIUS I, *Epistola XXX. Ad Constantinam Augustam*, P.L. vol. 077, col. 0701A-0705A.
101. GREGORIUS I, *Epistola XXX. Ad Eulogium episcopum Alexandrinum*, P.L. vol. 077, col. 0931C-0934A.
102. GREGORIUS I, *Epistola XXXIV. Ad Eulogium Episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0892B-0895A.
103. GREGORIUS I, *Epistola XXXIX. Ad Constantinum episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0713B-0715B.
104. GREGORIUS I, *Epistola XXXIX. Ad Leontiam imperatricem*, P.L. vol. 077, col. 1288C-1289C.
105. GREGORIUS I, *Epistola XL. Ad Cyriacum patriarcham Constantinopolitanum*, P.L. vol. 077, col. 1289C-1290B.
106. GREGORIUS I, *Epistola XLII. Ad Sebastianum episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0769C-0770C.
107. GREGORIUS I, *Epistola XLIII. Ad Felicem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0639A-0639B.
108. GREGORIUS I, *Epistola XLIII. Ad Leandrum episcopum Hispalensem*, P.L. vol. 077, col. 0496B-0498C.
109. GREGORIUS I, *Epistola XLIII. Ad Eulogium et Anastasum episcopos*, P.L. vol. 077, col. 0770D-0774C.
110. GREGORIUS I, *Epistola XLV. Ad Andream episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0640A-0640C.
111. GREGORIUS I, *Epistola XLVI. Ad Joannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0583B-0586B.
112. GREGORIUS I, *Epistola XLVII. Ad Virgilium Arelatensem, et Theodorum Massiliensem*, P.L. vol. 077, col. 0509B-0511A.
113. GREGORIUS I, *Epistola XLIX. Ad Januarium archiepiscopum*, P.L. vol. 077, col. 0590B-0591B.
114. GREGORIUS I, *Epistola LIII. Ad Virgilium episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0782B-0785C.

115. GREGORIUS I, *Epistola LIII. Ad Joannem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 0647C-0649C.
116. GREGORIUS I, *Epistola LIV. Ad universos regni Childeberti episcopos*, P.L. vol. 077, col. 0785C-0787C.
117. GREGORIUS I, *Epistola LV. Ad Childebertum regem*, P.L. vol. 077, col. 0787C-0789B.
118. GREGORIUS I, *Epistola XCVII. Ad habitatores insulae Capreae*, P.L. vol. 077, col. 1021D-1022C.
119. GREGORIUS I, *Epistola CV. Ad Serenum massiliensem episcopum*, P.L. vol. 077, col. 1027B-1028A.
120. GREGORIUS I, *Expositio in psalmos poenitentiales*, P.L. vol. 079, col. 0549-0658B.
121. GREGORIUS I, *Expositio super Cantica canticorum*, P.L. vol. 079, col. 0471-0548A.
122. GREGORIUS I, *Homiliae in Evangelia*, P.L. vol. 076, col. 1075-1312C.
123. GREGORIUS I, *Homiliae in Ezechielem*, P.L. vol. 076, col. 0785-1072C.
124. GREGORIUS I, *Liber antiphonarius*, P.L. vol. 078, col. 0641-0723A.
125. GREGORIUS I, *Liber pastoralis*, P.L. 077, col. 0013-0128A.
126. GREGORIUS I, *Liber sacramentorum*, P.L. vol. 078, col. 0025-0240A.
127. GREGORIUS I, *Moralia*, P.L. vol. 075, col. 0509D-0782A.
128. GREGORIUS II, *Epistola XII*, P.L., vol. 089, col. 0495-0534D.
129. GREGORIUS II, *Epistola XIII*, P.L. vol. 089, col. 0521-0524.
130. GREGORIUS III, *Epistola VI*, P.L., vol. 089, col. 0575-0588A.
131. GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum*, P.L., vol. 71, col. 0159-0571.
132. HENRICUS HUNTINGDONENSIS, *Historia Anglorum*, P.L. vol. 195, col. 0799-0978C.
133. HERIMANNI AUGIENSIS CHRONICON, Monumenta Germaniae Historica, tomus V, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, Hannoverae, 1844.
134. HIERONIMUS, *Epistola CXXX. Ad Demetriadem*, P.L., vol. 22, col. 0325-1224.
135. HONORIUS I, *Epistola IV. Ad Sergium Constantinopolitanum episcopum*, P.L. vol. 080, col. 0740C-0474C.
136. IDATIUS AQUAEFLAVIENSIS EPISCOPUS, *Chronicum*, P.L. vol. 051, col. 0873-0890D.
137. IMPERATORIS IUSTINIANI, *Corpus juris civilis*, vol. 3, *Novellae*, R. Schoell et G. Kroll, Weidmann, Berin, 1888.
138. IOANNES MALALLAS, *Chronographia*, Corpus Scriptorum Byzantinae, Impensis ed. Weberi, Bonnae, 1831.
139. IORDANIS, *Getica*, Monumenta Germaniae Historica, tomus V, apud Weidmannos, Berolini, 1882.
140. ISIDORI HISPALENSIS, *De viris illustribus*, P.L. vol. 083, col. 1081- 1106B.
141. ISIDORUS HISPALIENSIS, *Chronica Regum Visigothorum*, P.L. vol. 083, col. 1113-1116B.
142. ISIDORUS HISPALIENSIS, *Historia de Regibus Gothorum*, P.L., vol. 083, col. 1057-1082B.
143. ITALIAE CLERICI, *Epistola legatis francorum, qui Constantinopolim proficiscebantur, ab Italiae clerici directa*, P.L. vol. 069, col. 0114B-0119A.
144. JOANNES II, *Epistola ad Justinianum*, P.L. vol. 066, col. 0017C-0020B.
145. JOANNES IV, *Epistola II. Ad Constantinum Imperatorem, filium Heraclii*, P.L. vol. 080, col.0602C-0607C.

146. JOANNES DIACONUS, *Vita S. Gregorii Magni*, P.L. vol. 075, col. 0059-0242B.
147. JOANNES DIACONUS, *De imaginibus S. Gregorii Magni*, P.L. vol. 075, col. 0461-0464A.
148. JULIANUS TOLETANUS EPISCOPUS, *Chronica Regum Wisigothorum*, P.L. vol. 096, col.0809-0812B.
149. JULIANUS TOLETANUS EPISCOPUS, *De Tribus Capitulis liber apologeticus*, P.L. vol. 096, col. 0525-0536C.
150. *JUS GRAECO-ROMANUM*, pars III, *Novelae Constitutiones*, C.E. Zachariae a Lingenthal, Lipsiae, 1857.
151. JUSTINIANUS I AUGUSTUS, *Confessio fidei*, P.L. vol. 066, col. 0042B-0043D.
152. JUSTINIANUS I AUGUSTUS, *Confessio rectie fidei adversus tria capitula*, P.L. vol. 069, col. 0226C-0273.
153. JUSTUS URGELLENSIS, *In Cantica Cantoricum Salmonis explicatio mystica*, P.L. vol. 067, col. 0963-0994B.
154. *KAROLI MAGNI NOTITIA ITALICA*, Monumenta Germaniae Historica, legum sectio II, tomus I, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1883.
155. KAROLUS MAGNUS, *Contra Synodum quae in partibus Graeciae pro adorandis imaginibus*, P.L. vol. 098, col. 0999-1247.
156. KAROLUS MAGNUS, *Epistola IX*, P.L. vol. 098, col. 0909-0910.
157. *LAMBERTI ANNALES*, Monumenta Germaniae Historica, tomus III, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannoverae, 1839.
158. LEO II, *Epistola III. Ad Constantinum imperatorem*, P.G. vol. 096, col. 0400-0412B.
159. LEO IX, *Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham, adversus ejus et Leonis Acridani episcopi inauditas praesumptiones et nimias vanitates*, P.L. vol. 143, col. 0744B-0769D.
160. *LEX SALICA*, edited by J. H. Hessels, Trübner & Co., Ludgate Hill, Londra, 1880.
161. *ΛΙΒΕΛΛΟΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ*, P.L. vol. 066, col. 0049C-0067A.
162. LIUTPRANDUS CREMONENSIS, *Relatio de legatione Constantinopolitana*, P.L. vol. 136, col. 0909-0938A.
163. MAGNUS FELIX ENNODIUS, *Panegyricus Dictus Clementissimo Regi Teodorico*, P.L. vol. 63, col. 167-184.
164. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum, nova et amplissima collectio*, tomus nonus, Expensis Antonii Zatta Veneti, Florentiae, 1763.
165. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum, nova et amplissima collectio*, tomus decimus, Expensis Antonii Zatta Veneti, Florentiae, 1764.
166. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum, nova et amplissima collectio*, tomus undecimus, Expensis Antonii Zatta Veneti, Florentiae, 1765.
167. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, tomus XII, Expensis Antonii Zatta Veneti, Florentiae, 1756.
168. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, tomus XIII, Expensis Antonii Zatta Veneti, Florentiae, 1767.
169. MARTINUS I, *Commemoratio eorum quae acta sunt a veritatis adversariis*, P.L., vol. 129, col. 0591A-0603.
170. MAURIZIO, *Strategikon*, traduzione a cura di Giuseppe Cascarino, Πορφόρα, anno 2005, febbraio, numero supplemento.
171. MARCELLINUS COMES, *Chronicon (C)*, P.L. vol. 051, col. 0917-0975.

172. MARIUS AVENTICENSIS, *Chronicon*, P.L. vol. 072, col. 0793-0802A.
173. MURATORI, Ludovico Antonio, *Annali d'Italia ed altre opere varie*, volume II, dall'anno 476 all'anno 997, Tipografia de' fratelli Ubicini, Milano, 1838.
174. MURATORI, Ludovico Antonio, *Annali d'Italia dal principio dell'era volgare sino all'anno 1750*, tomo terzo, dall'anno 401 dell'era volgare fino all'anno 600, Nella stamperia di Agostino Olzati, Monaco, 1762.
175. MUZZI, Salvatore, *Annali della città di Bologna, dalla sua origine alla 1796*, Pe' Tipi di S. Tommaso D'Aquino, Bologna, 1844.
176. NICETUS TREVIRENSIS, *Epistola prima ad Chlodosvindam Reginam longobardorum*, P.L. vol. 068, col. 0375-0378C.
177. NICETUS TREVIRENSIS, *Epistola II. Ad Justinianum Imperatorem*, P.L. vol. 068, col. 378C-380C.
178. PAULINIUS AQUILEIENSIS, *Sacrotyllabus contra Elipandum*, P.L. vol. 099, col. 0151-0166C.
179. PAULUS I, *Epistola XII*, P.L. vol. 098, col. 0147A-0148C.
180. PAULUS I, *Epistola XIV*, P.L. vol. 098, col. 0152C-0153C.
181. PAULUS I, *Epistola XV*, P.L. vol. 098, col. 0153C-0157A.
182. PAULUS VINFRIDUS, *Vita S. Gregorii Magni*, P.L. vol. 075, col. 0041-0060C.
183. PAULUS WINFRIDUS DIACONUS, *De Gestis Longobardorum*, P.L. vol. 095, col. 0433-0672A.
184. PELAGIUS I, *Epistola prima ad Narsetem*, P.L. vol. 069, col. 0393-0394D.
185. PELAGIUS I, *Epistola III. Ad Narsen Patricium*, P.L. vol. 069, col. 0396B-0397.
186. PELAGIUS I, *Epistola IV ad Narsetem*, P.L. vol. 069, col. 0397B-0397D.
187. PELAGIUS I, *Epistola V ad episcopos Tusciae*, P.L. vol. 069, col. 0397D-0399A.
188. PELAGIUS I, *Epistola IX ad Childebertum regem*, P.L. vol. 069, col. 0402A-0403C.
189. PELAGIUS I, *Epistola XV ad Childebertum regem*, P.L. vol. 069, col. 0408B-0410D.
190. PELAGIUS II, *Epistola prima ad Eliam et episcopos Istriae*, P.L. vol. 072, col. 0706C-0710D.
191. PELAGIUS II, *Epistola II, ad Aunacharium Autisiodorensem*, P.L. 072, col. 0705B-0706C.
192. PELAGIUS II, *Epistola secunda ad episcopos Istriae*, P.L. vol. 072, col. 0710D-0715B.
193. PELAGIUS II, *Epistola VI, ad Joannem episcopum Constantinopolitanum*, P.L. vol. 072, col. 0738C-0744B.
194. PETRI BIBLIOTHECARI, *Historia Francorum Abbreviata*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1883.
195. *PIPPINI PRINCIPIS CAPITULARE SUESSIONENSE*, Monumenta Germaniae Historica, legum sectio II, tomus I, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1883.
196. PIPPINUS FRANCORUM, *Diploma XXII*, P.L. vol. 096, col. 1534D-1537A.
197. PIPPINUS FRANCORUM, *Diploma XXIV*, P.L. vol. 096, col. 1357C-1541C.
198. PIPPINUS FRANCORUM, *Epistola VII*, P.L. vol. 096, col. 0824C-0824D.
199. POMPEIUS, *Exemplum epistolae Pompeii ad Hormisdam*, P.L. vol. 063, col. 0451A-0451B.
200. PROCOPIO DA CESAREA, *Istoria delle guerre gottiche*, traduzione di Giuseppe Rossi, Tipografia di P. A. Molina, Milano, 1838.

201. PROCOPIO DA CESAREA, *Istoria delle guerre persiane e vandaliche*, traducere de Giuseppe Rossi, Paolo Andrea Molina editore, Milano, 1833.
202. PROCOPIUS DIN CESAREEA, *Istoria secretă*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăiescu, Editura Gramar, București, 2006.
203. *REGINONIS CHRONICON*, Monumenta Germaniae Historica, tomus I, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1925.
204. REMIGIUS RHEMENSIS, *Epistola prima ad Chlodoveum*, P.L. vol. 065, col. 0963C-0965B.
205. S. MAXIMUS CONFESSOR, *Disputatio cum Pyrro*, P.G. vol. 091, col. 0288-0353.
206. SALVIANUS, *Despre guvernarea lui Dumnezeu*, colecția PSB, volumul 72, cuvânt înainte de IPS. Nicolae Corneanu, traducere, note și comentarii de David Popescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
207. SANCTI SOPHRONII HIEROSOLYMITANI, *Epistola synodica ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum*, P.G. vol. 087, col. 3147-3200.
208. SANCTI ZACHARIAE, *Epistolae et Decreta*, P.L. vol. 089, col. 0917-0960B.
209. SFÂNTUL TEODOR STUDITUL, *Iisus Hristos, prototip al icoanei Sale*, traducere Ioan Ică jr., Editura Deisis, Alba Iulia, 1994.
210. SIDONIUS APOLLINARIS, *Carmina*, Migne, P.L., vol. 058, col. 0639-0748B.
211. STEPHANUS III, *Epistola L*, P.L. vol. 098, col. 0255A-0262A.
212. STEPHANUS ARHIEPISCOPUS, *Epistola ad Damasum papam*, P.L. vol. 130, col. 0659D-0660C.
213. STEPHANUS EPISCOPUS, *Libelli*, P.L. vol. 065, col. 0034A-0042D.
214. STRABON, *Géographie*, traduction par Amédée Tardieu, tome premier, Paris, 1867.
215. SYNODUS FRANCOFORDIENSIS, *De Concilio Francofordiensis Disertatio*, P.L. vol. 098, col. 0941-0964C.
216. THEOPHANIS, *Cronographia*, Corpus Historiae Byzantinae, Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1839.
217. THEODAHADUS OSTROGOTHORUM, *Epistola IX*, P.L. vol. 069, col. 0804A-0804B.
218. *TRACTORIA DE CONIECTU MISSIS DANDO*, Monumenta Germaniae Historica, Tomi II, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1890.
219. VICTOR TUNUNENSIS, *Chronicon (C)*, P.L. vol. 068, col. 0941-0962D.
220. VIGILII PAPAE, *Encyclica. Ad Universam Ecclesiam*, P.L. vol. 069, col. 0053C-0059C.
221. VIGILIUS PAPA, *Constitutum Vigilli papae de Tribus Capitulis*, P.L. vol. 069, col. 0067C-0114C.
222. VIGILIUS PAPA, *Epistola ad Justinianum*, P.L. vol. 069, col. 0021D-0025C.
223. VIGILIUS PAPA, *Epistola decretalis Vigilli papae pro confirmatione quintae Synodi oecumenicae*, P.L. vol. 069, col. 0121-0128A.
224. VIGILIUS PAPA, *Epistola IX, Vigili papae ad episcopos Galliae*, P.L. vol. 069, col. 0029B-0030C.
225. VIGILIUS PAPA, *Epistola XII Vigili papae. Ad Valentinianum episcopum Tomitanum*, P.L. vol. 069, col. 0051A-0053B.
226. VIGILIUS PAPA, *Epistola XIV Vigili papae ad Rusticum et Sebastianum*, P.L. vol. 069, col. 0043A-0051A.
227. VIGILIUS PAPA, *Fragmentum damnationis Theodori episcopi Caesareae Cappadociae a beato Vigilio Papa factae*, P.L. vol. 069, col. 0059B-0063.

228. VIGILIUS PAPA, *Pro damnatione Trium Capitulorum*, P.L. vol. 069, col. 0143-0178C.

Alte opere consultate

1. AMATUCCIO, Giovanni, *Peri toxeias; l'arco da guerra nel mondo bizantino e tardo-antico*, Editrice Planetario, Bologna, 1996.
2. ARGAN, Giulio Carlo, *Storia dell'arte italiana*, Sansoni Editore, Firenze, 1988.
3. AZÉMA, Yvan, *Théodore de Cyr. Correspondance*, Sources Chrétiennes, Les Éditions du Cerf, Paris, 1955.
4. BALBO, Cesare, *Storia d'Italia*, Giuseppe Pomba editore, Torino, 1830
5. BALBO, Cesare, *Storia d'Italia sotto ai barbari*, Firenze, Felice le Monnier, 1856.
6. BARBERO, Alessandro, *Carol cel Mare: Un părinte al Europei*, traducere de Gabriela Danțiș, Editura BIC ALL, București, 2005.
7. BĂBUȘ, Emanoil, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Editura Σοφία, București, 2003.
8. BIANCHI-GIOVINI, A., *Pontificato di San Gregorio il Grande*, Stabilimento Civelli, Milano, 1844.
9. BEC, Christian, *Istoria Veneției*, Editura Corint, București, 1999.
10. BENEDETTO, Robert, *The new Westminster dictionary of church history*, Westminster John Knox Press, London, 2008.
11. BOLANI, Domenico Spano, *Storia di Reggio Calabria*, volume I, Stamperia e Cartiere del Fibreno, Napoli, 1857.
12. BOURGEOIS, Jaques, *Giuseppe Verdi*, traducere Viorica Mavrodin, Editura Eminescu, București, 1982.
13. BLOCH, Marc, *Regii taumaturgi*, traducere din limba franceză de Val Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 1997.
14. BRAY Gerald, *Biblical interpretation*, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois; Leicester, England, 1996.
15. BRĂȚIANU, Gheorghe I., *Studii bizantine de istorie economică și socială*, traducere de Alexandru-Florin Platon, Editura Polirom, Iași, 2003.
16. BRUSEGAN, Marcello, *I Palazzi di Venezia*, Newton & Compton Editori, Roma, 2005.
17. BREZEANU, Stelian, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007.
18. BUNSON, Matthew; BUNSON, Margaret, *Encyclopedia of Saints*, Our Sunday Visitor Publishing, 2003.
19. CAETANI, Leone, TESSITORE, Fulvio, *Altri studi di storia orientale*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 1997.
20. CAPPELLETTI, Giuseppe, *Storia della Repubblica di Venezia*, volume primo, G. Antonelli Editore, Venezia, 1850.
21. CAPIZZI, Carmelo, *L'imperatore Anastasio I*, Orientalia Christiana Anacleta, Pont Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1969.

22. CHELLINI, Riccardo, *Chronica de origine civitatis Florentiae*, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Roma, 2009.
23. CHIODI, Cesare, *L'arte nel medioevo, dalle catacombe alle cattedreli romaniche*, Conosci l'Italia, volumul VII, Editura Touring club italiano, Milano, 1964.
24. CHOLIJ, Roman, *Theodore the Stoudite, the Ordering of Holiness*, Oxford University Press, 2002.
25. COLLINS, Roger, *Charlemagne*, Macmillan Press Ltd, Londra, 1998.
26. COLLINS, Roger, *Visigothic Spain, 409-711*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
27. COLOMBI, C; MAZZELLI, R; UNGARI, A; *Il Pianeta, L'Italia e le sue regioni*, Editura La Scuola, Brescia, 1991.
28. D'ONOFRIO, Giulio, *History of Theology*, vol. II, The Middle Ages, translated by Matthew J. O'Connell, Minnesota, 2008.
29. DE MARTINO, Giulio, *Storia della Campania e di Napoli. Linee per un curricolo di storia locale e regionale*, Liguori Editore, Napoli, 2005.
30. DE GULDENCRONE, Diane, *L'Italie byzantine, étude sur le haut moyen-age (400-1030)*, Ernest Leroux éditeur, Paris, 1914.
31. DELIYANNIS, Deborah Mauskopf, *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
32. DIEHL, Charles, *Études sur l'administration byzantine dans l'Éxarchat de Ravenne*, Ernest Thorin, éditeur, Paris, 1888.
33. DIEHL, Charles, *L'Afrique Byzantine*, Ernest Leroux éditeur, Paris, 1896.
34. DIEHL, Charles, *La Repubblica di Venezia*, traducere de Ada Prisco, Newton Compton editori, Roma, 2006.
35. DIEHL, Charles, *Ravenne*, Libraire Renouard, Paris, 1907.
36. DIEHL, Charles, *Teodora, împărăteasa Bizanțului*, traducere și note de Teodora Popa-Mazilu, Editura Ulise, București, 1993.
37. DOANE, Alger Nicolaus, PASTERMACK, Carol Braun, *Vox intexta: orality and textuality in the Middle Ages*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1991.
38. DUFOURCQ, Norbert, *Piccola storia della musica classica*, traduzione Mirella Janni, Gremese editore, Roma, 2002.
39. EVANS, J.A.S., *The Age of Justinian*, Routledge editor, New-York, 2000.
40. FENLON, Iain, *Piazza San Marco*, Harvard University Press, 2009.
41. FORMILLI, Rossella, MARINI, Rita, *Arte esperienza*, Societa editrice internazionale, Torino, 1986.
42. FRASSETTO, Michael, *Encyclopedia of barbarian Europe: society in transformation*, ABC-Clio, Oxford, 2003.
43. GEROSTERGIOS, Asterios, *Iustinian cel Mare, sfânt și împărat*, traducere Ovidiu Ioan, Editura Sofia, București, 2004.
44. GIBBON, Edward, *The history of the decline and fall of the Roman empire*, vol. IV, New York, 1826.
45. GROSSMAN, Mark, *World military leaders: a biographical dictionary*, New-York, 2007.
46. GUICHONNET, Paul, *Istoria Italiei*, traducere de Irina Cristea, Editura Corint, București, 2002.
47. GUIDETTI, Massimo, *Vivere tra i barbari, vivere con i Romani*, Editoriale Jaca Book, Milano, 2007.

48. HALSALL, Guy, *Barbarian migrations and the Roman West, 376-568*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
49. HAREEN, John H., *Famous Men of the Middle Age*, The Echo Library, Middlesex, 2006.
50. HAUREAU, B., *Charlemagne et sa cour (742-814)*, III edition, Paris, 1868.
51. HEATHER, Peter, *The Goths*, Blackwell Publishing, Oxford, 1996.
52. HEFELE, C.H., LECLERCQ, H., *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome I, première partie, Letouzey et Ané, éditeurs, Paris, 1907.
53. HEFELE, C.H., LECLERCQ, H., *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome II, première partie, Letouzey et Ané éditeurs, Paris, 1908.
54. HEFELE, C.H., LECLERCQ, H., *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome II, deuxième partie, Letouzey et Ané éditeurs, Paris, 1908.
55. HEFELE, C.H., LECLERCQ, H., *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome III, première partie, Letouzey et Ané, éditeurs, Paris, 1909.
56. C.H. Hefele, H. Leclercq, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome III, deuxième partie, Letouzey et Ané, éditeurs, Paris, 1910.
57. HEFELE, C.H., LECLERCQ, H., *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome III, troisième partie, Letouzey et Ané, éditeurs, Paris, 1910.
58. HORE, A.H., *Eighteen Centuries of the Orthodox Greek Church*, Gorgias Press edition, New-York, 2003.
59. IORGA, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, traducere de Liliana Iorga Pippidi, Editura 100+1 Gramar, București, 2002.
60. IORGA, Nicolae, *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația după izvoare*, traducere de Maria Holban, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.
61. JAMES, G.P.R., *The History of Charlemagne*, published by Harper & Brothers, New-York, 1837.
62. JANES, Dominic, *God and gold in Late Antiquity*, Cambridge University Press, 1998.
63. JEDIN Hubert, *Storia della Chiesa*, traducere de Elio Guerriero, Editoriale Jaca Book, Milano, 1992.
64. JENKINS, Romilly, *Byzantium: the imperial centuries*, University of Toronto Press, Toronto, 1987.
65. JOOST-GAUGIER, Christiane L., *Pitagora e il suo influsso sul pensiero e sull'arte*, Edizioni Arkeios, Roma, 2008.
66. KLEINHENZ, Christopher, *Medieval Italy: an encyclopedia*, volume I, Routledge Publishing, London, 2004.
67. KOHN, George C., *Dictionary of wars*, Facts On File, New-York, 2006.
68. LAMBRINOS, Stephanos, *Il dialetto greco salentino nelle poesie locali: testi, note grammaticali, vocabolario etimologico*, Amaltea edizioni, Castrignano dei Greci, 2001.
69. LĂZĂRESCU, George, *Italia, cultura e civiltà*, terza edizione, Editura Fundației România de Măine, București, 2001.
70. LE GOFF, Jacques, *Civilizația Occidentului Medieval*, traducere: Maria Holban, Editura Științifică, București, 1970.
71. LEB, Ioan Vasile, *Biserica creștină în mileniul al doilea*, în Teologie și Istorie, Editura Arhidiecezana, Cluj-Napoca, 1999.
72. LEBEAU, Charles, *Storia degli Imperatori Romani, da Augustino sino a Costantino Paleologo*, vol. V, Stamperia e Cartiere del Fibreno, Napoli, 1848.
73. LEMERLE, Paul, *Istoria Bizanțului*, traducere de Nicolae Șerban Tanașoca, Editura Teora, București, 1998.

74. LIGHTMAN, Marjorie; LIGHTMAN, Benjamin, *A to Z of ancient Greek and Roman women*, Facts on File, New-York, 2007.
75. LOUTH, Andrew, *Greek East and Latin West. The Church AD 681-1071*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 2007.
76. LUNG, Ecaterina, *Istoricii și politica la începuturile evului mediu european*, Editura Universității din București, București, 2001.
77. MAENCHEN-HELFEN, Otto, *The world of the Huns: studies in their history and culture*, University of California Press, Los Angeles, 1973.
78. MAHON, Lord, *The Life of Belisarius*, John Mourai editor, London, 1829.
79. MARKUS Robert Austin, *Gregory the Great and his world*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
80. MATEI, Horia C., NEGUȚ, Silviu, NICOLAE, Ion, STEFELEA, Nicolae, *Enciclopedia statelor lumii*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1981.
81. MAUNDER, Samuel, *The biographical treasury: a dictionary of universal biography*, Paternoster Row., Londra, 1838.
82. MEIJER, Fik, *Emperors don't die in bed*, Routledge Publishing, London, 2004.
83. MERRILLS, Andrew H.; MILES, Richard, *The Vandals*, Wiley Blackwell, 2010.
84. MONDIN, Battista, *Dizionario dei teologi*, Edizioni Studio Domenicano, Bologna, 1992.
85. MONTANELLI, Indro; GERVASO, Roberto, *Storia d'Italia, L'Italia dei secoli bui*, volume I (476-1250), La Tipografica Varese, Varese, 2003.
86. NICOL, Donald M., *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
87. NOBLE, Thomas F. X., *Charlemagne and Louis the Pious. Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Artronomer*, Pennsylvania University Press, University Park, 2009.
88. O'COLLINS, Gerald; FARRUGIA, Edward G., *A concise dictionary of theology*, Paulist Press, New York, 2000.
89. PASOLINI, Pier Desiderio, *Ravenna e le sue grandi memorie*, Ermanno Loescher & C., Roma, 1912.
90. PELLEGRINI, Giovan Battista, *Toponomastica italiana*, Ulrico Hoepli editore, Milano, 1990.
91. PIRENNE, Henri, *Mahomed și Carol cel Mare*, traducere Sanda Oprescu, Editura Meridiane, București, 1996.
92. PIZZIRNI, Reginaldo, *Giustizia e Carità*, Edizioni Studio Domenicani, Bologna, 1995.
93. POPESCU, Teodor M., BODOGAE, Teodor, STĂNESCU, George, Gh., *Istoria bisericească universală*, volumul I, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1956.
94. RACHET, Guy, RACHET, Marie Françoise, *Dizionario Larousse della civiltà greca*, traduzione: Sofia Medin, Gremese Editore, Roma, 2001.
95. RENDINA, Claudio, *Dogii Veneției, istorie și secrete*, traducere și note de Radu Gâdei și Constantin Vlad, Editura BIC ALL, București, 2003.
96. RENDINA, Claudio, *Papii, istorie și secrete*, traducere de Radu Gâdei, Editura BIC ALL, București, 2003.
97. RICHÉ Pierre, *Europa barbară din 476 până în 774*, traducere de Irina Cristea, Editura Corint, București, 2003.

98. ROHRBACHER, René François, *Storia universale della Chiesa Cattolica, dal principio del mondo sino ai dì nostri*, dal testo originale francese recata in italiano da L. Toccagni e C. Questa, Carlo Turati editore, Milano, 1846.
99. RUS, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003.
100. RUSKIN, John, *The Stones of Venice*, volume I: The Foundations, Cosimo Inc., New York, 2007.
101. SALVATORELLI, Luigi, *Sommario della storia d'Italia*, Giulio Einaudi editore, Torino, 1966.
102. SATRIANI, Luigi M. Lombardi, PAOLETTI, Maurizio, *Gli eroi venuti dal mare*, Meridione editore, Roma, 1986.
103. SAVVIDES, Alexes G.K., *Byzantino-Normannica: the Norman capture of Italy and the first two invasions in Byzantium*, Peeters Publishers and Department of Oriental Studies, Louvian, 2007.
104. SCHOLZ, Bernard Walter; ROGERS, Barbara, *Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Nithard's Histories*, Ann Arbor Paperback, Michigan, 1970.
105. SCHONBORN, Christoph, *God's human face*, Ignatius Press, New York, 1994.
106. SCOROBETE, Miron, *Dacia edenică*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2010.
107. SECĂȘANU, Corneliu, *Numismatica antică și medievală*, București, 1941.
108. SIRAGO, Vito Antonio, *Amalasuunta: la regina (ca. 495-535)*, Editoriale Jaca Book, 1999.
109. SIRAGO, Vito Antonio, *Galla Placidia: la nobilissima (392-450)*, Editoriale Jaca Book, Milano, 1996
110. SISMONDI, Jean Charles, *Histoire des Francais*, H. Dumont editeur, Bruxelles, 1836.
111. SISMONDI, Jean Charles Leonard, *Storia delle Repubbliche Italiane nel Medio Evo*, primo volume, a cura di Salvatore Lener, Tipografia Magliana, Roma, 1968.
112. SOUTHERN, Pat, DIXON, Karen R., *The late Roman army*, published by B.T. Batsford Ltd., London, 1996.
113. STATHAKOPOULOS, Dionysios Ch., *Famine and pestilence in the late Roman and early Byzantine empire: a systematic survey of subsistence crises and epidemics*, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, 2004.
114. ȘESAN, Milan; BODOGAE, Teodor; RĂMUREANU, Ioan, *Istoria bisericească universală*, volumul I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
115. TALBOT, Alice-Mary, *Byzantine defenders of images: eight saints' lives in English translation*, Dumbarton Oaks, Washington, 1998.
116. TAMASSIA, Giovanni, *Storia del regno dei goti e dei longobardi in Italia*, volume primo, Stamperia Mazzoleni, Bergamo, 1825.
117. TAMASSIA, Giovanni, *Storia del regno dei goti e dei longobardi in Italia*, volume terzo, Stamperia Mazzoleni, Bergamo, 1826.
118. TERNAVASIO, Giovanna, *Pionieri d'Europa. Dai precursori ai padri fondatori*, Armando Editore, Roma, 2009.
119. THOMAS, Joseph, *The Universal Dictionary of Biography and Mythology*, vol. II, Cosimo Inc, New-York, 2009.
120. THOMPSON, E.A., *The Goths in Spain*, Clarendon Press, Oxford, 1969.
121. TILLARD, J.M.R., *Church of Churches. The Ecclesiology of communion*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnessota, 1992.
122. TONIOLO, Mariangela, *San Martino di Tours. Storia e memoria*, Centro di Cultura Mariana „Madre della Chiesa”, Roma, 2008.

123. TOSO, Fiorenzo, *Lingue d'Europa: la pluralità dei paesi europei fra passato e presente*, Baldini Castoldi Dalai editore, Milano, 2006.
124. TREADGOLD, Warren, *Breve historia de Bizancio*, traduzione de Magdalena Palmer, Ediciones Paidos Iberica, Barcelona, 2001.
125. TREADGOLD, Warren, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford University Press, California, 1995.
126. TROIA, Carlo, *Storia d'Italia del Medio-evo*, volume II, parte III, eruli e goti, Dalla Stamperia Reale, Napoli, 1850.
127. TYLEND, Joseph N., *Saints and feasts of the liturgical year*, Georgetown University Press, Georgetown, 2003.
128. VAUCHEZ, André, *Spiritualitatea Evului Mediu Occidental*, traducere din limba franceză de Doina Marian și Daniel Barbu, Editura Meridiane, București, 1994.
129. VELO, Francisco J. Presedo, *La España bizantina*, Universidad de Sevilla, 2003.
130. WALDMAN, Carl; MASON, Catherine, *Encyclopedia of European Peoples*, Facts On File, New-York, 2006.
131. WOLFRAM, Herwig, *History of the Goths*, translation of: *Geschichte der Goten*, University of California Press, Los Angeles, 1990.
132. ZORZI, Alvise, *Viaggio in Veneto*, seconda edizione, Magnus Edizioni S.p.A., Udine, 1997

Studii și articole

1. ANASTOS, M. V., *Iconoclasm and Imperial Rule 717-842*, The Cambridge Medieval History, vol. IV, part I, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, p. 61-103.
2. AUGENTI, Andrea, *La basilica Petriana, perduta e finalmente ritrovata*, *Ravennantica*, anno 4, numero 3, dicembre 2008, p. 7-8.
3. BERRUTI, Sergio, *Prefazione*, *Πορφύρα*, numero 6, dicembre, 2005, p. 4-6.
4. BRYCE, James, *Life of Justinian by Theophilus*, *The English Historical Review*, vol. 2, no. 8, (oct., 1887), p. 657-686.
5. CARILO, Antonio, *Ravenna e Costantinopoli*, *Πορφύρα*, anno III, numero VIII, novembre 2006, p. 5-11.
6. CIMINO, Gianfranco, *L'esercito romano nel VI secolo d.C.*, *Ταγματα*, n.1, giugno, 2010, p. 23-28.
7. D'ANGELO, Maurizio, *L'esercito ai tempi di Giustiniano (527-565)*, *Ταγματα*, n.1, giugno, 2010, p. 8-17
8. DOMINIAN, Leo, *The Site of Constantinople: A factor of Historical Value*, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 37. (1917), p. 57-71.
9. DVORNIK, Francois, *Justinian and the primacy of Rome*, in *The Cambridge Medieval History*, Cambridge at the University Press, 1966, p. 431-471.
10. EZIO, Biuso Rizzo Ezio, *Cultura e civiltà a Bisanzio*, *Πορφύρα*, numero 6, dicembre, 2005, p. 7-13.

11. FONSECA, Cosimo Damiano, *Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale: le istituzioni ecclesiastiche*, Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale: le istituzioni ecclesiastiche, Vita e Pensiero, pubblicazioni dell'Università Cattolica, Milano, 1996, p. 6-18.
12. FREDIANI, Andrea, *Belisario*, Πορφύρα, anno II, numero III, ottobre 2004, p. 63-66.
13. FREEMAN, Ann, *Theodulf of Orleans and the Libri Carolini*, Speculum, vol. 32, no. 4 (oct. 1957), p. 663-705.
14. FREEMAN, Edward A., HON, M.A. D.C.L., *Ancient Greece and Medieval Italy*, Historical Essays, Macmillan and Co., London, 1873, p. 1-51.
15. HOUTEPEN, Anton, *The Dialectics of the icon: A Reference to God?*, Iconoclasm and iconoclasm, Brill, Leiden, 2007, p. 49-74.
16. IORGA, Nicolae, *Bizanțul – curtea și orașul*, în Lumea Bizanțului, coordonator dr. Cristian Popișteanu, colecția Biblioteca de istorie, București, 1972, p.77-86.
17. IORGA, Nicolae, *Bizanțul în Occident*, Sinteza bizantină, traducere și prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1972, p. 105-123.
18. IORGA, Nicolae, *Literatura bizantină – sensul, perioadele, însemnătatea*, în Sinteza bizantină, traducere și prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1972, p. 60-105.
19. IORGA, Nicolae, *Viitorul studiilor bizantine*, Sinteza bizantină, texte alese, traducere și prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1972, p. 134-160.
20. JONES, Christopher, *Ancestry and identity in the Roman empire*, Local knowledge and microidentities in the imperial Greek world, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 111-124.
21. KELLY, Thomas Forrest, *La liturgia beneventana e la sua musica come testimonianze della cultura longobarda*, Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale: le istituzioni ecclesiastiche, Vita e Pensiero, pubblicazioni dell'Università Cattolica, Milano, 1996, p. 239-254.
22. KLEIN, Holger A., *Refashioning Byzantium in Venice*, San Marco, Byzantium, and the Myths of Venice, Dumbarton Oaks Research, Washington, 2010, p. 193-226.
23. KUPAN, Istvan Pasztori, *Epistola lui Ibas către Maris: Două condamnări și două exonerări pe baza aceleași scrisori*, Studii Teologice, VI (2010), nr 3, p. 29-52.
24. LEPRI, Nicoletta, *Arte e potere: Il mosaico dei magi in S. Apollinare Nuovo a Ravenna*, Πορφύρα, anno VII, numero 14, febbraio, 2010, p. 4-21.
25. LEWIS, Archibald R., *The Dukes in the Regnum Francorum, A.D. 550-751*, Speculum, vol. 51, no. 3, (Jul., 1976), p. 381-410.
26. LLEWELLYN, Peter, *The Popes and the Constitution in the Eighth Century*, The English Historical Review, vol. 101, no. 398, (Jan. 1986), p. 42-67.
27. LORENZONI, Giovanni, *La Pala d'oro di San Marco*, Sadea editore, Firenze, 1965.
28. MAGLIE, Vito, *Armi e armature: produzione e fornitura nell'esercito giustiniano*, Ταγματά, n.1, giugno, 2010, p.18-22.
29. MAYR-HARTING, Henry, *Charlemagne, the Saxons, and the Imperial Coronation of 800*, The English Historical Review, vol. 111, no. 444, nov. 1996, p.1113-1133.

30. McCORMICK, Michael, *Byzantium and the west, 700-900*, The New Cambridge Medieval History (II), edited by Rosamond McKitterick, Cambridge University Press, 1995, p. 349-382.
31. MEYENDORFF, John, *Justinian, the Empire and the Church*, Dumbarton Oaks Papers, vol. 22, 1968, p. 43-60.
32. MOORHEAD, John, *The Byzantium in the West in the sixth century*, The New Cambridge Medieval History, volume I, edited by Paul Fouracre, Cambridge University Press, 2005, p. 118-139.
33. OBLENSKY, D., *The Empire and its northern neighbours*, The Cambridge Medieval History, Volumul IV, part I, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, p. 473-517.
34. OTTEN, Willemien, *The Texture of Tradition. The Role of the Church Fathers in Carolingian Theology*, The Reception of the Church Fathers in the West, edited by Irena Backus, New York, 1996, p. 3-50.
35. PALMIERI, Stefano, *Duchi, principi e vescovi nella Longobardia meridionale*, Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale: le istituzioni ecclesiastiche, Vita e Pensiero, pubblicazioni dell'Università Cattolica, Milano, 1996, p. 43-100.
36. PATLAGEAN, Evelyne, *A new Byzantium in the making? Mid-seventh to mid-ninth centuries*, The Cambridge illustrated history of the Middle Ages, 350-950, edited by Robert Fossier, Cambridge, 1989, p. 281-335.
37. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Bizanț-Constantinopol-Istambul în istorie și astăzi*, Biserica Ortodoxă Română, XCII (1974), nr. 9-10, p. 1087-1164.
38. POPESCU, Teodor M., *Geneza și evoluția schismei*, Ortodoxia, VI (1954), nr. 2-3, p. 163-217.
39. RAVEGNANI, Giorgio, *Memorie di Venezia Bizantina*, Πορφύρα, nr. 2, martie, 2004, p. 65-74.
40. RIGSBY, Kent J., *Two Danubian Epitaphs*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 126 (1999), p. 175-176.
41. ROCA, Jacqueline, *Les représentations de Clovis dans les manuels de l'enseignement primaire au XIX siècle*, Clovis. Histoire et mémoire. Le baptême de Clovis, son écho à travers l'histoire, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1997, p. 753-744.
42. SIBILIO, Vito, *Giustiniano e i papi del suo tempo tra teologia e politica*, Πορφύρα, anul II, numărul III, octombrie 2004, p. 6-27.
43. SIGNORINO, Elsa, *Un museo a cielo aperto per il porto di Teodorico*, Ravennatica, anno 4, numero 3, dicembre 2008, p. 4-6.
44. SPINELLI, Isabella, *Le Capselle-Reliquario nella basilica di S. Eufemia a Grado*, Πορφύρα, anno V, numero XI, giugno, 2008, p. 46-73.
45. TELL, John L., *The Barbarians in Justinian's Armies*, Speculum, vol. 40, No. 2, apr., 1965, p. 294-322.
46. ZEILLER, Jacques, *Sur une mosaïque du Mausolée de Galla Placidia à Ravenne*, Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 78e année, n.1, 1934, p. 43-53.

Adrese web

1. <http://www.uni-italia.it/uni-italia/brick/italia-in-breve> (04.12.2010; 15:23).
2. el.wikipedia.org/wiki/Πατριαρχείο_Αλεξανδρείας (01.06.2011; 23:40).
3. <http://www.contubernium.it/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=916> (16.06.2011;19:03).
4. <http://www.scudit.net/mddarwingenesi.htm> (22.05.2011; 12:18).
5. http://www.basilicasanmarco.it/ita/basilica_scult/iconostasi.bsm?cat=1&subcat=3 (22.05.2011; 12: 38).
6. <http://www.basilicasanmarco.it/WAI/ita/basilica/mosaici/mosaici.bsm> (22.05.2011; 1352).
7. http://www.basilicasanmarco.it/ita/basilica_tesoro/pala_appr.bsm?cat=1&subcat=4# (22.05.2011; 17:15).
8. <http://www.comune.ra.it/La-Citta/Statistica/Popolazione-residente> (24.06.2011; 06:53).
9. <http://www.originalitaly.it/itinerari/dettaglio/ravenna-la-capitale-dei-mosaici> (23.05.2011; 15:17).
10. <http://www.medioevo.org/artemedievale/Pages/EmiliaRomagna/BattisteroNeonianoRavenna.html> (04.06.2011; 11:12).
11. <http://www.medioevo.org/artemedievale/Pages/EmiliaRomagna/BattisteroNeonianoRavenna.html> (04.06.2011; 12:45).
12. <http://www.razbointrucuvant.ro/2010/01/05/marturiile-icoanei-botezul-domnului> (04.07.2011; 14:08).
13. <http://www.ravennamosaici.it/index2.html> (05.06.2011; 13:30).
14. http://www.geometrie.fluide.com/pagina.asp?cat=artebiz&prod=s_apol_nuovo_mosaici (14.06.2011; 12:42).
15. <http://www.homolaicus.com/arte/ravenna/svitale/svitale.htm> (23.06.2011; 23:40).
16. [http://it.cathopedia.org/wiki/Basilica_di_San_Vitale_\(Ravenna\)](http://it.cathopedia.org/wiki/Basilica_di_San_Vitale_(Ravenna)) (25.06.2011; 12:47).
17. http://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_Sant'Apollinare_in_Classe (27.06.2011; 08:59).
18. http://it.wikipedia.org/wiki/Dialetto_greco-calabro (27.06.2011; 09:44).
19. http://www.comune.calimera.le.it/?q=cenni_storici (27.06.2011; 11:58).
20. <http://www.castrignanodeigreci.it/> (27.06.2011; 12:09).
21. <http://www.comuneroccafortedelgreco.it/Immagini/BROCHURE%20trilingue/brochureweb.pdf> (27.07.2011; 12:20).
22. http://www.comune.calimera.le.it/?q=cenni_storici (27.06.2011; 16:51).
23. http://it.wikipedia.org/wiki/Dialetto_greco-calabro (27.06.2011; 13:30).
24. http://it.wikipedia.org/wiki/Minoranza_linguistica_greca_d'Italia (28.06.2011; 02:55).
25. http://it.wikipedia.org/wiki/Minoranza_linguistica_greca_d'Italia (28.06.2011; 03:02).
26. http://it.wikipedia.org/wiki/Domenicano_Tondi (28.06.2011; 11:26).